

Slovník literárnovedných termínov

1	Balada	.....
2	Báseň v próze	.....
3	Beletria	.....
4	Populárna literatúra	.....
5	Časomerný prozodický systém (časomiera)	.....
6	Dráma	.....
7	Tragédia	.....
8	Komédia (veselohra)	.....
9	Činohra	.....
10	Absurdná dráma	.....
11	Druhy veršov (prozodické systémy)	.....
12	Epigram	.....
13	Epika	.....
	Neveršovaná epika:	
14	Román	.....
15	Novela	.....
16	Poviedka	.....
17	Epiteton	.....
18	Eufónia	.....
19	Existencializmus	.....
20	Expresionizmus	.....
21	Futurizmus	.....
22	Inverzia	.....
23	Humoreska	.....
24	Hymna	.....
25	Kalambúr	.....
26	Kaligram	.....
27	Kompozícia prozaických diel	.....
28	Názov, kapitola, odsek	.....
29	Pásmo rozprávača, pásmo postáv	.....
30	Spôsob dejovej výstavby (sujet)	.....
31	Legenda	.....
32	Lyrika	.....
33	Metafora, personifikácia, alegória	.....
34	Naturalizmus	.....
35	Naturizmus	.....
36	Nový román (antiromán)	.....
37	Opakovacie štylistické figúry: zvuksled, onomatopoj, paronomázia, aliterácia, anafora, epifora, epizeuxa, epanastrofa, symploké, asyndeton, polysyndeton	.....
38	Oxymoron	.....
39	Paradoxon	.....
40	Pásmo	.....
41	Perifráza	.....
42	Poéma	.....
43	Poetizmus	.....
44	Poetizmy (básnické výrazy)	.....
45	Postmoderna	.....
46	Rozprávač	.....
47	Rým	.....
48	Satira	.....
49	Sonet	.....
50	Socialistický realizmus	.....
51	Strofa	.....
52	Surrealizmus	.....
53	Sylabický prozodický systém (slabičný verš)	.....
54	Sylabotonicý prozodický systém	.....
55	Štylistické prostriedky modernej prózy	.....
56	Vecná literatúra, beletristické žánre vecnej literatúry	.....
57	Autobiografia	.....
58	Esej	.....
59	Pamäti	.....
60	Pamflet	.....
61	Reportáž	.....
62	Vitalizmus	.....
63	Vnútorý monológ	.....
64	Voľný verš	.....

1 Balada

Balada je epický žáner so smutným, až pochmúrnym dejom, ktorý má tragický záver. Dej má značne zhustený, stručný a udáva sa iba náznakmi. Príčina konfliktov sa iba naznačuje. Dej balady má rýchly spád, je priamočiary, udalostí sa iba dotýka, ale bez širšieho vysvetlenia (bez vedľajších epizód). Pre balady je typická aj gradácia, stupňovanie napätia. V baladách často vystupujú rozličné nadprirodzené a záhrobné bytosti, personifikované prírodné javy, umrlci, strašidlá a pod. Hrdinom býva človek, ktorý sa nejakým spôsobom prevínil. Za previnenie ho stihne krutý trest.

Časté sú opakovacie štylistické figúry (anafora, epifora, epanastrofa, symploké, epizeuxa), refrény a hyperboly.

Ľudová balada je najkratším epickým žánrom, jej rozsah sa pohybuje pribl. od 20 do 120 veršov. Pôvodne existovala iba vo forme spevu. Vyskytujú sa v nej predovšetkým tieto tematické kontrasty: láska a nenávisť medzi príbuznými, vernosť a nevera, žiarlivosť, manželstvo a jeho rozbitie, vynútené manželstvo, oddelenie milencov od seba násilím, spoločenské rozdiely ako prekážka rozvíjania lásky, protiklad medzi chudobnými a bohatými. U jednotlivých národov možno objaviť spoločné témy. V slovenskej balade prevláda sociálny motív nad fantastickým.

V 19. storočí, najmä v období romantizmu, vznikajú umelé balady. Zo slovenských básnikov bol J. Kráľ prvý, ktorý začal tvoriť umelé balady v duchu ľudových. Romantickí básnici často čerпали námety pre svoje balady z ľudových povestí. Okrem J. Kráľa bol v období romantizmu tvorcom najkrajších balád J. Botto.

2 Báseň v próze

Báseň v próze je malý lyrický útvar s formálnymi vlastnosťami prozaického diela. Autor v ňom zobrazuje svoje subjektívne pocity, nálady a myšlienky (zriedkavejšie rozpráva o udalostiach), využíva jazykové prostriedky blízke básnickej reči (napr. metafory, štylizácia, rytmicko-intonačná štruktúra viet a pod.). Od veršovanej básne sa báseň v próze odlišuje na prvý pohľad predovšetkým „prozaickým“ zápisom diela do riadkov, odsekov a pod. Lyrickosť básne v próze spočíva najmä v neprítomnosti deja a vo zvýšenej subjektívnosti diela.

Báseň v próze je novší žáner, objavuje sa v 19. a najmä v 20. storočí (Ch. Baudelaire – *Malé básne v próze*, J. A. Rimbaud – *Iluminácie*). V slovenskej literatúre pestoval báseň v próze Ľ. Ondrejov.

3 Beletria

Beletria je spoločný názov pre prozaické diela, ktoré majú estetickú alebo zábavnú funkciu. Názov beletria slúži na označenie prozaických diel s fiktívnym (vymysleným) obsahom oproti dielam vecnej literatúry a literatúry faktu. Medzi beletriou a vecnou literatúrou je plynulý prechod: aj beletria sa môže opierať o skutočné fakty, o čom svedčia historické romány; vecná literatúra alebo literatúra faktu môže byť zas zbeletrizovaná (umelecká reportáž, fejtón, životopisy atď.).

Beletria sa člení na viaceré podskupiny:

- krásna literatúra (umelecká, „vysoká“ literatúra),
- populárna (bulvárna) literatúra,
- vedeckofantastická literatúra (science-fiction),
- literatúra pre deti a mládež a pod.

4 Populárna literatúra

Populárna literatúra (na jej označenie sa používajú i pojmy bulvárna literatúra, zábavná alebo oddychová literatúra a novšie i tzv. poklesnutá literatúra) spĺňa priemerné čitateľské nároky bežného príjemcu. Vyznačuje sa jednoduchšími, nenáročnými formami, zábavnosťou a dôrazom na dej. Populárna literatúra buduje hlavne na dejovosti, emocionálnosti a senzačnosti, jej tematika a kompozičné postupy sú obyčajne stereotypné. Postavy nebývajú nositeľmi individuálnych vlastností, ich vykreslenie sa podriadať deju, v ktorom dominuje napínavosť, fantastickosť, dobrodružnosť, opisujú sa výnimočné ľudské situácie na úkor reálnych a všeobecnejších osudov. Zameranosť na neobyčajné životné osudy a hrdinstvá sú príznačnými črtami tejto literatúry.

Z hľadiska literárnych žánrov dominuje v populárnej literatúre próza historická, životopisná, autobiografická a dobrodružná, ďalej kriminálne príbehy a detektívky, horory, komiksy, dievčenské romány a ďalšie žánre.

(Šťastí aj vecná literatúra prechádza do populárnej literatúry, najmä cestopisy, pamäti, ako aj niektoré diela literatúry faktu.)

5 Časomerný prozodický systém (časomiera)

Časomerný veršový systém je založený na striedaní dlhých a krátkych slabík, obyčajne bez rýmov.

Základnou časovou jednotkou je móra, ktorá zodpovedá jednej krátkej slabike. Dlhá slabika sa vyslovuje v trvaní dvoch mór. Slabiky sa vo veršoch spájajú do stôp.

Časomiera využíva najčastejšie štyri základné stopy

- trochej (– U);
- jamb (U –);
- spondej (– –);
- daktyl (– U U).

Najznámejšími časomernými veršami sú hexameter (šesťstopový daktylo-spondejský verš) a pentameter (päťstopový daktylský verš). Striedanie hexametru s pentametrom vytvára tzv. elegické distichon.

Podľa vzoru antického poézie sa časomerný prozodický systém využíval v období klasicizmu aj v slovenskej poézii. V najväčšej miere našiel uplatnenie v tvorbe J. Hollého. (Časomieru využil aj J. Kollár v *Předzpěve Slávy dcery* napísanej po česky.) Časomiera je však v rozpore s prirodzenými zvukovými vlastnosťami slovenčiny, preto sa v slovenskej poézii natrvalo neuplatnila.

Aj zde leží zem ta, před okem mým slzy ronícím,

– U U | – – | – U U | – – | – U U | – –

někdy kolébka, nyní národu mého rakev.

– U U | – U U | – – U U | – U U | –

(J. Kollár, *Slávy dcera*)

6 Dráma

Dráma je jedným zo základných druhov umeleckej literatúry popri lyríke a epike.

Základným znakom drámy je neprítomnosť rozprávača. **Dramatické žánre sú určené na scénickú realizáciu** (existujú i tzv. knižné drámy, ktoré buď neboli určené na javiskové predvádzanie, alebo sú z rozličných príčin na takéto predvádzanie nevhodné).

Základ drámy tvoria dialógy a monológy. Bývajú veršované i neveršované. Dialóg je rozhovor medzi dvoma alebo i viacerými postavami (odpoveď, resp. prehovor jednej z postáv dialógu sa nazýva replika). Monológ je prehovor jednej postavy na scéne, je to spôsob zobrazenia vnútorných pocitov a myšlienok hrdinu v dráme. Divák prijíma tento spôsob rozprávania postavy samej pre seba ako konvenciu, pretože v skutočnom živote sa takéto rozprávanie človeka k sebe a so sebou obvykle nerealizuje nahlas alebo sa považuje za nenormálne.

Autor svoju predstavu o mieste deja i o konaní a pohybe postáv naznačuje v autorskom komentári alebo v tzv. scénických poznámkach (text v zátvorkách, obvykle sa od dialógov a monológov odlišuje i typom písma).

Dramatické literárne dielo, ktoré je vhodné na divadelné predvádzanie, sa nazýva divadelná hra.

Dráma nemá možnosť zobrazovať udalosti zo života človeka v celej ich šírke. Podáva len isté výseky udalostí zo života ľudí, a preto musí mať premyslenú vnútornú výstavbu – kompozíciu. **Vonkajšiu výstavbu drámy charakterizuje jej členenie na dejstvá a výstupy** (výstupy sa niekedy ešte členia na obrazy).

Základné žánre dramatického literárneho druhu sú tragédia, komédia (veselohra) a činohra.

7 Tragédia

Tragédia je jedným z hlavných dramatických žánrov. Vznikla v antickom Grécku, jej pôvod sa odvodzuje od náboženských slávností na počesť boha vína Dionýza. Veľký rozmach zaznamenala tragédia v období renesancie (najmä v dramatickej tvorbe W. Shakespeara). Významným obdobím vo vývine tragédie bol klasicizmus (vtedy sa zaviedol aj zákon o troch jednotách v tragédii: jednota deja, jednota miesta a jednota času).

Od antických čias po súčasnosť prekonala tragédia veľké zmeny. Zachovala si však základný znak – jej hrdina hynie v boji s nepriateľskými silami (v antickej tragédii predstavujú nepriateľské sily bohovia a osud, v neskorších dobách sú to najmä ľudské vášne, spoločenský útlak a pod.).

Klasická tragédia má záväznú kompozíciu, pozostávajúcu z piatich častí:

1. expozícia, 2. kolízia, 3. kríza, 4. peripetia, 5. katastrofa.

Takéto obsahové členenie často zodpovedalo aj formálnemu členeniu na dejstvá (tragédia mala obyčajne päť dejstiev).

• **Expozícia** (úvodná časť) uvádza diváka do čias a prostredia deja, oboznamuje ho s hlavnými predstaviteľmi; **kolíziu** (zauzľovanie deja, zápletku) tvorí udalosť s rozhodujúcim vplyvom na vývin a priebeh deja; **krízu** (vyvrcholenie) predstavuje dejová situácia, v ktorej sa realizuje konflikt s rozhodujúcou záležitosťou medzi hlavnými postavami deja; **peripetiu** tvorí rozuzlenie alebo nečakaný dejový obrat a katastrofu tragické riešenie konfliktu.

Pôvodnú klasickú tragédiu postupne nahradila činohra.

V slovenskej literatúre sa o klasickú tragédiu pokúsil P. O. Hviezdoslav (*Herodes a Herodias*).

8 Komédia (veselohra)

Komédia alebo veselohra je popri tragédii druhý hlavný žáner drámy. Zobrazuje sa v nej smiešnosť, komickosť a nezmyselnosť niektorých stránok ľudského života. Ostrie jej humoru je zacielené hlavne na negatívne rysy ľudských charakterov, prípadne na záporné javy spoločenského života. Najčastejším prostriedkom na vyvolávanie smiechu je zobrazenie malicherných sporov medzi ľuďmi. Autori komédií obvykle reagujú na problémy svojej súčasnosti. Komédia je preto významným prostriedkom boja proti zlu.

Autorov zosmiešňujúci postoj k zobrazovanej skutočnosti môže v komédii nadobudnúť rozličný stupeň: humorný (zhovievavo úsmevný), ironický, sarkastický (vysmešný), satirický (vysmech sa v ňom spája s útočnosťou a úplným odmietnutím zosmiešneného javu).

Ak sa komickosť orientuje v prevažnej miere na charakter, hovoríme o komédii charakterovej, ak sa orientuje na situácie, vzniká komédia situačná. **Druh: komédie, v ktorej prevláda situačná komika a zveličovanie, sa nazýva fraška.** Vyznačuje sa zobrazením nepravidelných situácií a zápletiak, hrubšou, násilnou komickosťou, využívaním slovných hračiek, vtípor i nespisovných výrazov. Fraška má rýchle dejové tempo, preto sa najčastejšie vyskytuje ako jednoaktovka.

V slovenskej literatúre medzi najvýznamnejších tvorcov veselohier patrila J. Chalupka, J. Palárik, J. G. Tajovský a I. Stodola.

9 Činohra

Činohra (označuje sa aj ako dráma alebo hra) vznikla miešaním prvkov tragédie a komédie v 18. a 19. storočí. Činohra má viac čít tragédie ako komédie, lebo je vcelku vážna, avšak jej zakončenie nie je tragické. Činohra sa od tragédie odlišuje aj tým, že nemá takú presnú výstavbu. **V činohre sa zobrazujú vážne a aktuálne spoločenské problémy. Hrdinami činohry sa stávajú ľudia bežného života.** Rozpory medzi nimi síce vyúsťujú do zážok, ale tieto na rozdiel od tragédie nenadobúdajú bezvýchodiskové tragické podoby. Jazyk činohry nebýva veršovaný.

Niekedy sa podľa spracovania témy rozlišujú drámy spoločenské, historické, sociálne, satirické.

V súčasnosti sa termín činohra používa i na označenie celej slovesnej dramatickej produkcie, keď sa táto chce odlišiť od hudobných dramatických foriem (napr. opery, operety).

V období realizmu bol typickým predstaviteľom činohry J. G. Tajovský (*Statky-zmätky, Tma, Hriech*).

10 Absurdná dráma

Absurdná dráma (antidráma) sa sformulovala v 50-tych rokoch 20. storočia. Predstavitelia absurdnej drámy (absurdného divadla) chceli prekonať tradície meštiackeho konzervatívneho umenia, a preto celkom zmenili klasickú štruktúru drámy. **V absurdnej dráme chýba dej, zápleтка i rozuzlenie, skladá sa obyčajne z veľkého množstva obrazov, ktoré nie sú dejovo skĺbené** (nie sú vždy rozdelené ani na dejstvá a aj formálne sa členia na časti alebo obrazy). Jej základom je obyčajne neskutočný, absurdný (niekedy groteskný) príbeh **ohrávajúci sa v bližšie neurčenom čase a priestore** (na scéne bez kulís alebo len s minimálnou dekoráciou, pričom predmety sa často povyšujú na symboly).

Autori vyjadrujú pocit hroziacej katastrofy, všeobecného ohrozenia a absurdity – nezmyselnosti sveta. Nazdávajú sa, že svet si nezásluži nijaké iné, len parodické a paradoxné zobrazenie.

Text absurdnej drámy má okrem prvej aj druhú, symbolickú významovú rovinu (tieto symboly, alegórie sa obyčajne nedajú jednoznačne interpretovať).

Postavy nie sú charakterizované ani bližšie vykreslené (mávajú také „všeobecné“, medzinárodné mená, aby sa posolstvo hry mohlo vzťahovať na všetkých ľudí sveta), v niektorých hrách vystupuje minimálny, v iných, naopak, veľký počet postáv.

Hrdinovia absurdnej drámy odnikiaľ neprichádzajú a nikam nesmerujú, ocitajú sa v chaotickom svete osamelí, bez možnosti a snahy svoju situáciu zmeniť. Konajú bez motívu, stávajú sa hračkou akýchsi nepomenovaných síl. Jazyk postáv je chaotický, dlhé monológy naznačujú neschopnosť komunikovať s iným človekom.

Výpovede a situácie sa často opakujú, čím sa naznačuje monotónnosť života a zdôrazňuje sa pocit beznádeje a chodenia v kruhu. Hry sa často začínajú a končia rovnako, zmenia sa iba účinkujúci – čo naznačuje, že kolobeh absurdného života pokračuje ďalej (a nič sa nevyrieši, nič sa nezmení).

K najznámejším predstaviteľom absurdnej drámy patria S. Beckett (*Čakanie na Godota*) a E. Ionesco (*Plešivá speváčka*). V súčasnosti sa absurdná dráma ďalej nevyvíja, ale jej vplyvy prenikajú nielen do drámy, ale aj do epiky a lyriky.

V slovenskej literatúre využili niektoré postupy absurdného divadla napr. P. Karvaš (*Veľká parochňa*), M. Lasica a J. Satinský (*Nečakanie na Godota*).

11 Druhy veršov (prozodické systémy)

Verš je rytmicky organizovaný jeden riadok básne. Predstavuje jej základnú rytmickú jednotku. Rytmická organizovanosť verša závisí od prozodického systému, ktorý sa v básni uplatňuje. Podľa toho rozlišujeme verš

- časomerný,
- sylabický,
- sylabotonický,
- voľný.

(Poznámka: O časomernom, sylabickom, sylabotonickom a voľnom verši sa podrobnejšie píše v príslušných heslách.)

Stopovo organizovaný je časomerný a sylabotonický verš, sylabický verš je stopovo neorganizovaný, musí však mať rovnaký počet slabík vo veršoch (sú to všetko tzv. viazané verše). Zvláštnym druhom verša je tzv. voľný verš, ktorý sa stal základom veršovej výstavby modernej poézie.

12 Epigram

Epigram je žánrom lyriky. Je to krátka báseň – obyčajne iba dvojveršie – v ktorej básnik vyjadruje satirický vzťah k osobám, k javom vonkajšej skutočnosti alebo k sebe samému. Z kompozičného hľadiska sa epigram obvykle skladá z dvoch častí. V prvej časti (v prvom verši) sa nastoľuje problém, myšlienka, v druhej časti (v druhom verši) sa vtipným a prekvapivým spôsobom rieši (pointa).

V slovenskej literatúre epigram s obľubou pestovali viacerí básnici, napr. J. I. Bajza, J. Záborský, J. Jesenský.

13 Epika

Epika je jeden z troch základných literárnych druhov popri lyrike a dráme. Jej základnou vlastnosťou je, že sa zakladá na dejí, na rozprávaní príbehu, udalostí. Epika môže byť:

- veršovaná (napr. balada, epos, epická básnická skladba);
- neveršovaná (napr. román, novela, poviedka).

Podľa rozsahu sa členia epické žánre na:

- veľké (epos, román);
- stredné (balada, idyla, legenda, romanca, novela);
- malé (poviedka, čerta, anekdota, bájka).

Epika sa v priebehu literárnych dejín menila. Mnohé epické žánre zanikli a vznikli nové. V minulosti prevládali najmä veršované epické žánre (epos, historické piesne, balady, gesta), súčasná epika je neveršovaná (poviedka, novela, román, nový román, detektívka, horor atď.).

Poznámka: V literatúre rozlišujeme aj delenie na prózu a poéziu. (Pojmy epika a lyrika vyjadrujú skôr obsahovú stránku textu, kým pojmy próza a poézia formu, výstavbu textu.) Próza má neveršovanú, „neviazanú“ reč, jej základnou jednotkou je veta. Základným znakom poézie je veršovaná, „viazaná“ reč, jej základnou jednotkou je verš.

Neveršovaná epika (krásna próza)

14 Román

Román je zložitým literárnym útvarom, patrí k tzv. veľkým epickým žánrom. Zobrazuje široký okruh života, obyčajne v dlhšom časovom rozpätí, preto musí mať i veľký rozsah, ktorý je jeho hlavným vonkajším znakom. Dej románu býva obyčajne zložitý. Tvori ho množstvo udalostí, ktoré sa dotýkajú mnohých ľudí. Romány bývajú zaľudnené množstvom postáv (výnimkou sú psychologické romány, v ktorých sa autor najčastejšie ponára do duše jednej postavy a sleduje viac psychické stavy človeka ako vonkajšie udalosti).

Základom deja je rozprávanie udalostí. V románe je veľmi dôležitá kategória rozprávača. Časť zobrazovaných udalostí tvorí hlavnú dejovú líniu, iné tvoria vedľajšie dejové línie románu. Hlavná dejová línia sleduje hlavné postavy, na udalostiach vedľajšej dejejovej línie sa zúčastňujú vedľajšie postavy.

Všetky zložky románového diela musia byť starostlivo, logicky a umelecky účinne usporiadané. Musia vnútorne i navonok tvoriť jednotu. Toto premyslené usporiadanie všetkých zložiek románu sa nazýva kompozícia.

Spojením viacerých románov do jedného celku vznikajú diológie (dva romány), trilógie (tri romány) a románové cykly. Obsiahle románové zobrazenie významnej etapy vo vývine spoločnosti sa nazýva epepeja (L. N. Tolstoj: *Vojna a mier*).

Z tematického hľadiska sa romány začleňujú do rozličných kategórií. Rozlišuje sa román: dobrodružný, detektívny, historický, vedecko-fantastický, psychologický, spoločenský alebo sociálny, životopisný, autobiografický, cestopisný, utopický, generačný a pod.

Prvý slovenský román (Bajzov román *René mládenca príhodi a skusenosti*) vznikol ešte koncom 18. storočia. Rozvoj slovenského románu spadá až do 19. storočia. Významnými slovenskými románopiscami 19. storočia boli S. H. Vajanský (*Suchá ratolesť, Koreň a výhonky*), E. M. Šoltéssová (*Moje deti*) a M. Kukučín (*Dom v stráni*). Najväčší rozmach dosiahol slovenský román v 20. storočí, keď vzniklo veľké množstvo dnes už klasických románov (napr. *Živý bič* Mila Urbana, *Jozef Mak* J. C. Hronského, *Červené víno* Františka Hečku, *Tisícročná včela* Petra Jaroša, *Čas majstrov* Antona Hykischu, *Pomocník* Ladislava Balleka, trilógia Vincenta Šikulu *Majstri, Muškát, Vilma* a mnohé ďalšie).

15 Novela

Novela sa zaraďuje medzi stredné žánre epiky. Získala si obľubu u spisovateľov 19. storočia a je obľúbená dodnes (vznikla v období renesancie v Taliansku).

Novela má málo postáv, vyrozpráva iba jednu udalosť alebo súbor niekoľkých udalostí, ktoré uzatvára neočakávaný, náhly zvrät a rozuzlenie konfliktu. Má presne vymedzenú kompozíciu, zameriava sa na ústrednú dejovú líniu, nie sú v nej opisné zložky a epizódy.

V slovenskej literatúre 19. storočia písali novely S. H. Vajanský, M. Kukučín, B. S. Timrava; v 20. storočí napr. J. C. Hronský, A. Bednár, J. Johanides, A. Chudoba, L. Ballek a mnohí ďalší.

16 Poviedka

Poviedka patrí medzi malé žánre epiky. Stredobodom pozornosti autora je iba jedna udalosť. Vystupuje v nej malé množstvo postáv, sú však vykreslené ako opravdivé ľudské charaktéry (Maco Mlieč, Ondráš Machuľa, Adam Krt). Do deja vstupujú sformované, nevyvíjajú sa. V porovnaní s novelou sa vyznačuje pokojnejším opisom deja, menšou intenzitou dramatickosti a napínavosti. Jej charakteristickým znakom je výkladovosť. Primárnu funkciu v nej zohráva rozprávač. Z hľadiska umeleckej výstavby sa poviedka pokladá za voľnejší útvar ako novela.

Poviedka bola popri novele prevládajúcim žánrom epiky najmä v období slovenského realizmu, keď čerpala z dedinského a neskôr i z malomestského prostredia (M. Kukučín, J. G. Tajovský, J. Jesenský). Poviedku obľubovali aj nasledujúce literárne generácie a je obľúbená dodnes (zo súčasných prozaikov sú autormi viacerých majstrovských poviedkových súborov P. Jaroš, D. Dušek a D. Mitana).

Medzi poviedkou a novelou, resp. novelou a románom nie sú presne merateľné hranice. I v slovenskej literatúre sa niektoré krátke prózy označujú raz ako poviedky (novely), inokedy zasa ako novely (romány), a preto vznikajú napríklad i termíny, ako je románová novela (za románovú novelu býva označovaná napr. próza B. S. Timravy *Hrdinovia*, próza M. Figuli *Tri gaštanové kone* alebo próza Dobroslava Chrobáka *Drak sa vracia*).

Poviedky alebo novely so žartovnou tematikou sa nazývajú humoresky (napr. Jesenského *Slniečny kúpeľ*, *Štvorylka*).

Názvom črta sa označujú krátke poviedky, ktoré literárne spracúvajú skutočnú udalosť. Črty nemajú zložitejší dej a prenikavú kresbu postáv. Ani hranice medzi črtou a poviedkou sa nedajú presne vymedziť.

Všetky spomínané krátke prozaické žánre epiky sa obvykle zahŕňajú pod spoločný názov krátka próza.

17 Epiteton (básnický prívlastok)

Epiteton patrí k najdôležitejším básnickým prostriedkom.

Rozlišujú sa dva druhy prívlastku:

1. **Stály prívlastok** (epiteton konštantné, e. constans) – stály prívlastok sa viaže na podstatné meno natoľko, že sa vždy vyskytujú spolu. Je typickým prostriedkom eposu a najmä ľudových piesní (*oči čierne, šváry šuhaj, šire pole, trávička zelená, koník vraný* atď.).

2. **Ozdobný prívlastok** (epiteton ornans) – ozdobný prívlastok sa vyznačuje originalnosťou, oživuje a konkretizuje podstatné meno v texte. Metaforické epiteta sú často súčasťou názvu literárnych diel (*Krvavé sonety*, *Cvátajúce dni*, *Živý bič*).

Prídavné mená v umeleckom texte vynikajú zážitkovosťou, vnášajú do štýlu emocionálnosť a expresívnosť. I keď je epiteton básnickým prostriedkom, využíva sa niekedy i v próze, čím sa dosahuje poetizácia, lyrizácia textu.

18 Eufónia

Eufónia je ľubozvučnosť, veršová hudobnosť, melodickosť a rytmickosť literárneho textu.

Niektoré literárne školy a prúdy (napr. symbolizmus, poetizmus) kladli osobitný dôraz na eufóniu slovesných, najmä básnických diel, usilovali sa priblížiť poéziu hudbe.

Eufónia sa zakladá na opakovaní hlások, prípadne slabík alebo skupiny hlások, na zámerom výbere a rozložení samohlások a spoluhlások.

Veľký dôraz na ľubozvučnosť, eufonickosť svojich veršov kladli napr. I. Krasko, L. Novomeský a V. Beniak.

Príklady:

- zámerné rozloženie samohlások v rámci verša –
Z cudziny tulák kročil som na ňu
- opakovanie tých istých alebo podobných hlások (zvukosled) –
*Klin výšin syčí šipy bystriny,
džezuje žvatlavý džavot ríav*
- zvukosledy napodobňujúce prírodné a pracovné zvuky (onomatopoeja čiže zvukomaľba):
Duní Dunaj a luna za lunou sa valí
- zvláštnym druhom zvukosledu je paronomázia, t. j. hromadenie takých slov vo verši, ktoré majú rovnaký slovný základ –
slavme slavné slávu Slávúv slavných

19 Existencializmus

Základom tohto literárneho prúdu bola filozofia existencializmu, ktorá sa sformovala v Nemecku a vo Francúzsku v období po 1. a 2. svetovej vojne a odtiaľ sa rozšírila aj do iných krajín.

Existencializmus skúma otázky existencie, bytia človeka (latinsky *existere* = jestvovať, byť). Jeho ústredným problémom je problém ľudskej osobnosti, jej existencie, osobnej slobody a vzťahu k svetu. Zaoberá sa najmä zážitkami, pocitmi a psychologickými reakciami človeka na svet, snaží sa nájsť odpoveď na otázky o zmysle ľudského života.

Existencializmus bol jedným z najrozšírenejších smerov v západnej literatúre po 2. svetovej vojne. Najznámejšími predstaviteľmi existencializmu vo francúzskej literatúre boli Jean Paul Sartre a Albert Camus.

Existencialistické literárne diela zobrazujú najmä vnútorný svet človeka, pričom niekedy využívajú i prvky psychoanalýzy. Takmer vôbec nezobrazujú spoločenské, politické a sociologické vzťahy. Sústreďujú sa na zážitky, pocity, nálady a psychologické reakcie človeka na svet.

Zobrazujú najmä tienisté stránky ľudského jestvovania (podobne ako naturalizmus). Postavy často prežívajú stavy úzkosti, strachu, nepokoja, tiesne a pod. Snažia sa dosiahnuť osobnú nezávislosť a vnútornú slobodu.

Autori si všímajú najmä človeka v krajných životných situáciách, v ktorých sa musí nejako rozhodnúť. Jeho rozhodovanie vychádza z osobnej morálky zdôrazňujúcej zodpovednosť človeka za svoj čin. Podľa existencialistov človek, ak si chce uvedomiť seba ako „existenciu“, musí sa ocitnúť v „hraničnej situácii“, napr. tvárou v tvár smrti. Štýl týchto diel je obyčajne vecný, niet v nich nijakých ozdobných prvkov, ich vyznenie je často pesimistické.

V slovenskej literatúre sa vplyv existencializmu najvýraznejšie prejavil v 60-tych rokoch 20. storočia, v čase, keď aj k nám prenikli moderné západné smery (napr. v dielach L. Ťažkého, J. Johanidesa).

20 Expresionizmus

Expresionizmus (z latinského *expressus* = výrazný, názorný, ostrý, 1910 – Drážďany, Berlín) sa snažil vyjadriť a zobrazíť skutočnosť najmä pomocou intenzívnych, silných emócií, citov. Prejavil sa najmä vo výtvarnom umení a v próze (vo výtvarnom umení napr. maliari Marc Chagall, Edvard Munch).

Expresionisti nič nezastierali, skutočnosť a človeka sa snažili zobrazíť v obnaženej podobe. Časť spisovateľov vychádzala z realistických tradícií, iní sa snažili skutočnosť stvárniť aj lyricky.

Sústreďovali sa na zobrazenie situácií, keď ich hrdinovia prežívali vyhranené konflikty, životné krízy, nezvyčajné situácie a pod. Tieto situácie riešili obyčajne pudovo, emotívne.

Všimali si väčšinou tmavé, pochmúrne stránky života. Atmosféra ich diel je ťaživá, smutná, nepokojná, odráža pesimistické, skeptické chápanie života a pocity bezvýhodiskovosti, dezilúzie.

V slovenskej literatúre sa náznaky expresionizmu prejavili najmä v próze medzivojnového obdobia (J. Hrušovský, T. J. Gašpar, I. Horváth, G. Vámoš, M. Urban, J. C. Hronský).

21 Futurizmus

Futurizmus (od latinského *futurus* = budúci, 1909 – Paríž, Miláno) odrážal prudký civilizačný pokrok na začiatku 20. storočia. Prejavil sa najmä vo výtvarnom umení a v poézii.

Futuristi odmietali konvencie a tradície, vychádzali z presvedčenia, že nové umenie má držať krok s technickým vývinom spoločnosti, za hlavný zdroj krásy považovali vedecké objavy, poéziu strojov, priemyslové výrobky. Snažili sa stvárniť dynamickosť modernej doby, pohyb, rýchle premeny. Z básne vylúčili interpunkciu, pravidelný rytmus a rým, využívali jednoduchý slovník a heslovitý, „telegrafný“ štýl (napr. slová v neurčitku, veľa substantív).

V slovenskej literatúre sa vplyv futurizmu prejavil v tvorbe ľavicovo orientovaných avantgardných básnikov v medzivojnovom období, najmä v tvorbe J. R. Poničana.

22 Inverzia

Inverzia je syntaktická štylistická figúra, ktorá vzniká narušením obvyklého (ustáleného) poriadku slov vo vete. Inverzia sa týka najmä slovosledu prívlastkov, a to zhodných i nezodných. Najčastejšie sa uplatňuje v poézii.

Inverzia bola obľúbeným prostriedkom napr. v období klasicizmu (J. Hollý, J. Kollár) a je príznačná aj pre poéziu P. O. Hviezdoslava.

O vekové dávní, jako noc vůkol mne ležící,
ó, krajino všeliké slávy i hanby plná!
Od Labe zrádného k rovinám až Vistry nevěrné,
od Dunaje k hltavým Baltu celého pěnám:
krásnohlasy zmužilých Slovanů kde se někdy ozýval,
aj oněmel již, byv k ourazu zášti, jazyk.

(J. Kollár, *Slávy dcera – Předzpěv*)

23 Humoreska

Humoreska je veselá poviedka alebo novela, v ktorej dominuje humor. Jej hlavným cieľom je pobaviť čitateľa, vyvolať smiech na účet zobrazených hrdinov. Charakteristickým znakom humoresky je láskavý humorný vzťah autora k opísaným hrdinom (v humoreske je menšia miera kritiky ako v satire). Autor nezaujíma v humoreske odmietavý postoj, iba sa pokúša humorom napraviť isté nedostatky v spoločnosti, alebo isté chyby či slabé stránky hrdinov.

V slovenskej literatúre majú charakter humoresiek mnohé krátke prózy G. K. Zechentera-Laskomerského, M. Kukučina, J. Jesenského a iných. Najvýraznejším predstaviteľom slovenskej humoresky bol J. Jesenský (*Slnečný kúpeľ, Štvorylka*), no niektoré jeho prózy sú už skôr satirou (*Pani Rafíková*).

24 Hymna

Hymna je slávnostná báseň. Začleňuje sa medzi žánre lyrickej poézie. Tematicky a jazykovo je blízka óde, býva však kratšia. Oslavujú sa ňou bohovia, národní hrdinovia, národ, víťazstvo, vlasť, štát, ľudstvo, pravda a pod.

Pôvodne bol hymnus výlučne náboženského charakteru. Z antiky ho prevzalo aj kresťanstvo, kde ako súčasť náboženských obradov slúžil na oslavu boha a svätých. Postupne však vznikli aj hymny so svetským obsahom. So vznikom a narastaním národného povedomia súvisí vznik národných hymien. Autorom slovenskej hymny *Nad Tatrou sa blýska* (1843) je Janko Matúška.

Známe sú aj hymny rôznych organizácií, spolkov, sociálnych zoskupení a pod. Populárna je najmä študentská hymna *Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus* (Nuž radujme sa, kým sme mladí). I niektoré zhudobnené básne slovenských básnikov považujeme za hymnické (*Kto za pravdu horí; Hej, Slováci*).

Hymnus si nevytvoril záväznú básnickú formu. Často sa v ňom vyskytujú piesňové formové postupy, napríklad refrén.

V literatúre okrem toho existujú aj čisto literárne hymny ako žánre lyrickej poézie. Zo slovenských básnikov takéto hymny písal P. O. Hviezdoslav (*Žalmy a hymny*) a E. B. Lukáč (*Hymny k sláve Hosudarovej*).

25 Kalambúr

Kalambúr vzniká vtipným využitím zvukovo podobných (alebo rovnakých), ale významovo rozdielnych pomenovaní. Je to slovná hra, ktorá obyčajne vyjadruje vážnu myšlienku, niekedy vyznieva i humoristicky alebo satiricky (často sa využíva v esejistických dielach a v detskej literatúre).

Literatúra nie je ani frázerstvo, ani frézarstvo, ani frízérstvo...

(A. Matuška, *Od včerajška k dnešku*)

Nechajte dýchať
hoviadko i dieťa,
nebráňte tráve
asimilovať!
Čo asimiluje –
asi miluje
a chce žiť...

(Š. Žáry, *Nechajte dýchať*)

Narodil som sa v znamení Váh
v Žiline, kde tečie rieka Váh.
Som vážny človek od Váhu,
keď neváham, mávam odvahu.

(L. Feldek, *Vlastný životopis*)

Iným typom kalambúru je taká slovná hračka, ktorá vzniká nahradením známych slov slovami vymyslenými, vytvorenými autorovou fantáziou, napr. v básni M. Válka *Pampulóni* s názvom súvisia ďalšie vymyslené slová: čierne *panpulóvre* = čierne pulóvre; a *panpulovali* = a papuľovali; *panpulón* = paplón.

26 Kaligram

Kaligram je grafická báseň, čiže báseň, ktorej písmená sú usporiadané do určitého obrazca.

Písanie básní do tvaru obrazov sa traduje už od čias gréckej antiky. Tento typ poézie znovu oživa začiatkom 20. storočia v modernej poézii (zbierka básní G. Apollinaira *Calligrammes*, 1918).

U nás vizuálnu zložku textu zámerne využívali najmä poetisti, ale aj v súčasnej poézii sú pokusy vytvoriť obraz prostredníctvom grafického usporiadania textu (napr. P. Bunčák v básni *Nálada*, J. Kostra v básni *O*, V. Mihálik v básni *Tehotná*, P. Horov v básnickej skladbe *Vysoké letné nebe*).

V Mihálikovej básni *Tehotná* sa väčšina slov začína spoluhláskou *b* (aliterácia) – autor graficky dosiahol, že báseň voelku je obrazom písmena *b*, zároveň pripomína aj tehotnú ženu:

Balónik,
bobuľka
v bohyni,
baňaté b,
ty bujný
Budha v
babskom
balení –
belasým
bleskom
blkocoš,
v bokoch
bolesť –
blažená
blúdiš s bosým
bremenom a búchaš blížnym
na bránu. Bi bronzové broskyne
v blúzke, balvan v bedrách, bociana,
bachratý bochník. Bol bozk, bol byk, bol
bič. A bude bábo, bezbranný bastard, bará-
nok boží, čo bľací pod bubnom brucha. Búvaj,
bobáčik, ty biela bibolienka. Bláznil som
bohyňu a baláchal – v jej bielizni sa bŕfa
babica. Ja bdiem a bojím sa, bludár,
bojím sa búrky, no brešiem
barbarskú báseň.

27 Kompozícia prozaických diel

Kompozícia literárneho diela je zámerné usporiadanie tematických a jazykovo-štylistických zložiek do jedného textového celku, ktorý má svoj osobitný obsah i formu (tematickú a formálnu štruktúru). Výber a uplatnenie kompozičných prostriedkov podmieňuje zámer autora, zvolený literárny druh a žáner.

Každý literárny druh, každý žáner dodržiava určité špecifické kompozičné postupy. Niektoré žánre povoľujú väčší (napr. súčasný moderný román), niektoré menší (napr. balada, epos) odklon od stanoveného poriadku a žánrovej schémy.

Román musí mať premyslenú stavbu, kompozíciu, aby sa nestal neprehľadným bludiskom udalostí a neprehľadnou masou literárnych postáv. Všetky zložky diela musia byť starostlivo, logicky a umelecky účinne usporiadané.

Ku kompozičným postupom prozaických diel patrí napr.

- členenie textu na kapitoly, odseky (sem patrí aj názov, poprípade motto, úvod, prológ, epilóg a pod.);
- členenie textu na pásmo rozprávača a na pásmo postáv (používanie reči rozprávača, priamej reči, polopriamej, nevlastnej priamej reči, zaradenie citátov cudzích autorov vnútri textu atď.);
- spôsob dejovej výstavby.

28 Názov, kapitola, odsek

Názov literárneho diela má nielen informačnú, ale aj estetickú hodnotu. Predznamenáva a naznačuje jeho obsah – priamo alebo metaforicky. V názve sa často uvádza pomenovanie hlavnej postavy alebo prostredia, v ktorom sa dej bude odohrávať, napr. *Jano, Jozef Mak, Malka, Na brehu priezračnej rieky, Babylon*. Inokedy sa v názve využívajú metaforické pomenovania, napr. *Modré vlny, Svätá tma, Farská republika*.

Kapitola je relatívne samostatná kompozičná jednotka prozaických diel. Môže byť uvedená i samostatným názvom (niekedy sa kapitoly označujú iba číslom). Kapitola sa skladá z viacerých odsekov.

Odsek obyčajne pozostáva z viacerých viet, zriedkavo z jednej vety, prípadne slova. Odsek tvoria obsahovo navzájom súvisiace vety, ktoré zjednocuje nejaká ústredná myšlienka (niekedy však vzájomne súvisiace vety autor zámerne rozdelí na odseky, čím môže napríklad naznačiť zdĺhavosť času alebo dosiahnuť dramatický efekt). V prozaickom diele plní odsek aj iné funkcie, napr. môže naznačiť:

- neočakávaný vývin situácie, zvrät v dejí;
- vstup novej postavy do deja;
- presun deja v priestore;
- náhly časový posun atď.

29 Pásmo rozprávača, pásmo postáv

Pásmo rozprávača sa rozčleňuje na pasáže, ktoré – pokiaľ ide o slohový postup – môžu byť pasážami rozprávacími, opisnými a úvahovými.

Rozprávač môže „rozprávať“ príbeh v 3. osobe alebo v 1. osobe.

Pri rozprávaní v 3. osobe môže ísť o rozprávača, ktorý nezaujato podáva príbeh (objektívne rozprávanie – autorská reč) alebo o rozprávača, ktorý otvorene prejavuje svoj vzťah, svoje stanovisko k tomu, o čom rozpráva, resp. hodnotí skutočnosť z hľadiska niektorej postavy (rozprávania subjektívizované – zmiešaná reč). Pri subjektívizovanom rozprávaní je rozprávač často veľmi podobný autorovi, resp. je s ním takmer identický (napr. v Hečkovom *Červenom víne* alebo v Jašíkovom *Námestí svätej Alžbety*).

Pri rozprávaní v 1. osobe (priame rozprávanie, ja-rozprávanie) je rozprávač akoby hlavnou postavou novely, poviedky alebo románu (Voloda v románe L. Mňačku *Smrť sa volá Engelchen*). Spisovateľ niekedy postupuje i tak, že sám rozpráva o udalostiach, ktorých bol svedkom, resp. počul o nich od iných ľudí (niektoré poviedky J. G. Tajovského, román P. Jilemnického *Kronika*, niektoré diela R. Slobodu).

Pásmo postáv predstavujú úseky textu, ktorých nositeľom sú postavy. Prehovory postáv môžu byť vyslovené nahlas (dialóg, vonkajší monológ), alebo môžu byť aj myšlené, nahlas nerealizované (vnútorný monológ). Frekvencia a funkcia prehovorov postáv v literárnom diele je v priamej súvislosti s koncepciou rozprávača.

Nahlas vyslovené prehovory postáv sa vyjadrujú vo forme priamej reči a myšlené, nahlas nevyslovené prehovory vo forme polopriamej a nevlastnej priamej reči (p. heslo vnútorný monológ).

(V odbornej literatúre existuje i koncepcia, podľa ktorej do pásma postáv patrí iba priama reč, zatiaľ čo polopriama a nevlastná priama reč je súčasťou pásma rozprávača.)

30 Spôsob dejovej výstavby (sujet)

Kompozícia prozaických diel sa zakladá na časovom slede motívov. Spisovateľ si môže zvoliť napr. postup lineárny, postup paralelný alebo postup retrospektívny:

- pri lineárnom postupe je jedna dejová línia, resp. jedna časová rovina, motívy sú zoradené tak, ako za sebou nasledujú (zachováva sa časová postupnosť);
- pri paralelnom postupe sa rozvíja viac dejových línií (najmenej dve), resp. uplatňuje sa viac časových rovín;
- pri retrospektívnom postupe sa narúša časová postupnosť dejových prvkov, resp. dej sa odvíja späť, napr. dielo sa môže začať smrťou hrdinu, až potom sa opíše okolnosti okolo nej, alebo sa autor pri opise deja vracia do minulosti. (Jednotlivé postupy sa môžu i spájať v rámci jedného diela, napr. paralelný s retrospektívnym a pod.)

Okrem istého časového usporiadania motívov si spisovateľ volí aj ich spôsob podania, pričom môže využiť rôzne metódy – niekto odovzdá fabulu (obsah, dej diela) verne, niekto na nej čosi zmení, vynechá, poprehadzuje, zdôrazní alebo pritlmí atď. (sem patria aj rôzne spôsoby rozvíjania a riešenia konfliktov medzi jednotlivými postavami, stupňovanie dejového napätia, zámerne odďaľovanie rozuzlenia deja alebo tzv. dej s tajomstvom atď.).

31 Legenda

Legenda je stredoveký epický žáner s náboženskou tematikou. Mohla mať veršovanú alebo prozaickú podobu. Legenda obsahovala životné príbehy svätcov so zázračnými a fantastickými motívmi, prvkami.

Sčasti pripomína poveseň, lebo opísané udalosti majú svoj reálny základ, ale oproti povesti legenda má vždy náboženský ráz. Nereálne, zázračné prvky zohrávajú v nej väčšiu úlohu ako v povesti. Hlavnou postavou je vždy svätec, ktorý veľa trpí a často aj zomiera mučedníckou smrťou. V legende sa opisujú aj rôzne zázraky, odriekavý spôsob života, sebatrýznenie a pod.

Zo stredovekých legiend sú v našej literatúre najznámejšie staroslovienske *Moravsko-panónske legendy* (*Život Konštantína, Život Metoda*) a latinská *Legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi*.

Legendy boli v stredoveku veľmi obľúbené, vydávali sa aj samostatné zbierky legiend. Čítali sa tak ako v súčasnosti romány a novely. Neskôršie záujem o ne ochaboval, resp. stali sa súčasťou ľudovej slovesnosti. Ľud si tieto rozprávania prispôboval vlastnému chápaniu a svojim predstavám. Tak vznikali ľudové legendy.

32 Lyrika

Lyrika je jeden zo základných literárnych druhov (popri epike a dráme). Vyjadruje subjektívne autorove pocity, myšlienky, nálady (chýba v nej dej).

Lyrika je v prvom rade básnickým druhom. Lyrické výpovede v próze (básne v próze) sú len okrajovou výnimkou.

Lyrika si vytvorila svoje ustálené žánre: k starším žánrom patrí napr. óda, elégia, hymnus, žalm, epigram, epitaf, sonet, príležitostná báseň, pieseň a mnohé ďalšie; k novším napr. pásmo, cyklická báseň, kaligram a ďalšie.

V období romantizmu prenikala lyrika i do epiky, najmä do epiky veršovanej (lyrickoepická báseň a poéma).

Podľa prístupu autora ku skutočnosti sa lyrika člení na

- náladovú (impresívnu),
- opisnú (deskriptívnu),
- úvahovú (reflexívnu).

Podľa iného členenia sa lyrika na základe témy delí na lyriku

- osobnú (intímnu),
- prírodnú,
- spoločenskú.

Tieto typy sa obvykle nevyskytujú v čistej podobe. Od prírodných opisov, či záznamu intímnych pocitov môže básnik prechádzať k závažným všeobecne ľudským, spoločenským a politickým problémom.

33 Metafora, personifikácia, alegória

Metafora je nepriamo, obrazné pomenovanie, ktoré vzniká prenášaním vlastností a významov na základe podobnosti. Keď sa prenášajú vlastnosti ľudí na neživé predmety alebo pojmy, hovoríme o personifikácii. Personifikácia je najbežnejším druhom metafory (*viator sa hneval, slnko starne, noc kráčala, slnko sadá* atď.).

Na základe podobnosti dvoch javov (faktov, vlastností) vznikala hlavne klasická metafora. Novodobá metafora veľmi často vzniká na základe kontrastu alebo zvláštnych asociácií (platí to najmä o surrealistickú metafory).

Básnická metafora vyniká novostou, zvláštnosťou, originalnosťou. (Sú aj tzv. lexikalizované metafory, ktoré sa používajú v bežnej reči, napr. *noha stola, šťastie sa na neho usmialo, hryzie ho svedomie, má kamenné srdce* a pod.)

Alegória (inotaj) je druh metafory uplatnený v celom texte. Alegória je literárne dielo (alebo jej časť), ktoré vzniklo na metaforickom princípe; je to teda literárne dielo, ktoré možno ponímať v prenesenom význame. Alegóriou sa väčšinou vyjadrovali také myšlienky, ktoré sa z istých dôvodov nesmeli vysloviť priamo. V období Bachovho absolutizmu ju využíval najmä J. Botto (*Báj na Dunaji, Smrť Jánošíkova*).

Najjednoduchšou alegóriou je bájka, v ktorej zvieratá zastupujú ľudí, hovoria a konajú ako oni. Bájka nepriamo vyslovuje isté ponaučenie alebo všeobecnú múdrosť (*Bájky Jonáša Záborského*).

34 Naturalizmus

Literárny a umelecký smer, ktorý vznikol vo Francúzsku v 60-tych rokoch 19. storočia (najznámejším predstaviteľom naturalizmu bol Émile Zola).

Spisovatelia-naturalisti sa snažili prekonať kritický realizmus a dosiahnuť verné napodobnenie skutočnosti najmä metódou kopírovania. Literatúra mala byť podľa nich „správou o živote“, a nie výplodom spisovateľovej fantázie.

Boli presvedčení, že ľudská povaha je produktom dedičnosti a prostredia. Dôraz kladli na biologickú podstatu človeka. Ich hrdinovia boli determinovaní prostredím a vlastnými biologickými impulzmi. Autori sa nevyhýbali ani takým témam, ktoré boli predtým považované za spoločenské tabu. Často zobrazovali tzv. nižšie spoločenské triedy (robotníci, proletariát, mestská chudoba, zločinci a pod.).

Zo slovenských prozaikov prvky naturalizmu uplatnil vo svojej tvorbe L. N. Jégé a G. Vámoš.

35 Naturizmus

Naturizmus (z latinského *natura* = príroda, prirodzenosť) bol literárny a umelecký smer, ktorý hlásal návrat k prírode a zavrhol modernú civilizáciu. Vznikol koncom 19. a začiatkom 20. storočia vo francúzskej literatúre (tzv. francúzsky a švajčiarsky regionalizmus, napr. J. Giono, Ch. F. Ramuz).

Spisovatelia hľadali mravné a myšlienkové istoty v dedine a v prírode, ktorú mystifikovali. Orientovali sa na vnútorný život človeka, a nie na dej. Ich diela majú často baladický ráz a vyznačujú sa poetizáciou a lyrizáciou, využívajú výrazové prostriedky lyriky (napr. metafory, personifikácie, prívlastky, prirovnania, rytmickú stavbu viet a pod.).

Slovenský naturizmus (lyrizovaná próza) sa formoval v 30-tych a 40-tych rokoch 20. storočia. Jeho najvýznamnejšími predstaviteľmi boli L. Ondrejov, D. Chrobák, M. Figuli a F. Švantner. Na tradíciu lyrizovanej prózy nadviazali aj viacerí prozaici v 60-tych rokoch 20. storočia, napr. A. Chudoba, V. Šíkula a L. Ballek.

36 Nový román (antiromán)

V polovici 50-tych rokov 20. storočia sa vo Francúzsku vytvorila skupina spisovateľov, ktorá sa pokúsila zmeniť klasické zásady prózy. Táto skupina sa dnes označuje ako škola „nového románu“ (napr. Alain Robb-Grillet, Michel Butor a ďalší).

Títo prozaici zdôrazňovali, že nie je možné v jednom diele zobraziť skutočnosť v celej šírke. Odmietali klasickú prózu a jej princípy – dej, postavy, kompozíciu.

Snažili sa odpsychologizovať svoje postavy a románový dej redukovať na minimum. Dej v ich dielach neplynie voľne, postupovali tak, ako keby objektívne oko kamery zaznamenávalo iba holé fakty, predmety, pohyby a pod. Klasický dej nahradili takýmto „zábermi“ a fragmentami, útržkami deja (často z rôzneho zorného uhla).

Románové postavy neindividualizovali, neuvádzali ich biografii (často nemajú ani meno, vystupujú ako on, ona, „ja“ bez bližšieho určenia – sú to iba účinkujúce osoby). Nesnažili sa analyzovať, vysvetľovať vzťahy medzi ľuďmi, len ich konštatovali. Sústreďovali sa najmä na opis, na súpis vecí, faktov a javov bez skúmania ich vzájomných súvislostí.

Písali racionálne, bez uplatnenia fantázie. Samotní autori nevstupovali do diela, nekomentovali dej ani konanie postáv. Vyzdvihovali význam dialógov, pretože tieto vyjadrujú psychiku hovoriaceho, zásadne odmietali formu vnútorného monológu.

V slovenskej literatúre sa vplyv nového románu – tak isto ako vplyv existencializmu – najvýraznejšie prejavil v 60-tych rokoch 20. storočia, v čase, keď aj k nám prenikli moderné západné smery (napr. v dielach J. Johanidesa a v prvej fáze tvorby P. Jaroša).

37 Opakovacie štylistické figúry

Opakovacie štylistické figúry sa zakladajú na opakovaní hlások, slabík, slov alebo viet. Rozdeľujú sa na zvukové, slovné, vetné a rečnícke štylistické figúry.

1. Zvukové štylistické figúry sa zakladajú na opakovaní tých istých (alebo fonicky podobných) hlások alebo skupiny hlások. K zvukovým štylistickým figúram patrí zvukosled, onomatopoja, paronomázia a aliterácia.

- a) Zvukosled vzniká, ak sa tie isté hlásky (alebo fonicky podobné spoluhlásky) v texte viackrát opakujú:

*Klín výšín syčí šný bystrý,
džežuje žvatlavý džavot riav,
krok gondol klokoce tokom potokov
pod plotom topoľov
a balád balvany vaľa vlny valného Dunaja...*

(L. Novomeský, *Since na vodách*)

Zvláštnym druhom zvukosledu je onomatopoja a paronomázia.

- b) Onomatopoja (zvukofaba) vzniká, keď zvukosled napodobňuje isté pracovné alebo prírodné zvuky:

Duní Dunaj a luna za lunou sa vaľ...

(S. Chalupka, *Mor ho!*)

- c) Paronomáziou sa nazýva hromadenie takých pomenovaní, ktoré majú rovnaký slovný základ (rovnakú skupinu hlások v koreni):

slavme slavně slávu Slávův slavných

(J. Kollár, *Slávy dcera*)

ničomné nič sa v ničote zniča...

(R. Fabry, *Všetko je nič*)

- d) O aliterácii hovoríme, ak sa spoluhlásky (skupiny spoluhlások) opakujú na začiatku za sebou idúcich slov:

*Z popola popolníka po poradách panských,
z popola Portsaidov, páni, tých Pompeji!*

(L. Novomeský, *V. I. L.*)

2. Slovné štylistické figúry sa zakladajú na opakovaní toho istého slova (skupiny slov). K slovným štylistickým figúram patrí anafora, epifora, epizeuxa, epanastrofa a symploké.

- a) Anafora vzniká opakovaním toho istého slova (tých istých slov) na začiatku za sebou idúcich veršov (anafora sa často vyskytuje v tvorbe básnikov-nadrealistov a v dielach príslušníkov tzv. lyrizovanej prózy):

*Bude stará studňa
a bude vedro krvi.
Nepi z nej.
Krv Osvienčimu,
krv Kremničky,
krv Lidíc.*

(M. Válek, *Domov sú ruky, na ktorých smieš plakať*)

- b) Epifora je opak anafory, vzniká opakovaním toho istého slova (tých istých slov) na konci za sebou idúcich veršov (e. sa využívala hlavne v stredovekej lyrike, ale aj v ľudových piesňach, využíva ju aj moderná poézia):

*Prezerala si ich večer pod lampou,
prekvapená,
prikladala ich k sebe a odťahovala,
prikladala, odťahovala.
Čo bolo medzi nimi, nikomu nepovedala.*

(M. Válek, *Domov sú ruky, na ktorých smieš plakať*)

- c) Epizeuxa vzniká opakovaním toho istého slova (tých istých slov) za sebou (niekedy sa vkladá medzi opakujúce sa slovo aj iný výraz):

*skladáš telefón
zapneš televízor
a vidíš – vietnam barmu peru francúzsko
poľnohospodárstvo armády povodne
vidíš tváre a opäť tváre a opäť tváre*

(K. Peteraj, *koniec vysielania*)

- d) Epanastrofa je kombináciou epifyry a anafory, vzniká opakovaním slova z konca verša na začiatku nasledujúceho verša (patrí k najčastejším opakovacím figúram):

Koľkokrát sa ešte v živote vrátíme *do tohto mesta*
Do tohto mesta vystaveného zo španielskeho bezu
Kde sme prežili toľko bolestných krčov lásky a sklamaní

(V. Reisel, *Neskutočné mesto*)

- e) Symploké vzniká vtedy, keď sa tým istým slovom (slovami) začína aj končí verš alebo strofa či celá báseň (najčastejšie báseň, napr. báseň J. Kostru *Dal by som za báseň poslednú košelu* sa začína aj končí týmito slovami).

Refrén je tiež založený na opakovaní. Nie je to však štylistická básnická figúra, pretože sa nezakladá na bezprostrednom opakovaní; refrén je skôr kompozičným javom – refrénom sa nazýva verš, ktorý sa pravidelne opakuje na konci jednotlivých strof básne (v nezmenenej alebo čiastočne zmenenej podobe).

3. Vetné štylistické figúry vznikajú nezvyčajným spojením slov a viet – patria k nim asyndeton a polysyndeton.

- a) Asyndeton je bezspojkové spojenie slov (obyčajne v enumerácii, výpočte):

skladáš telefón
zapneš televízor
a vidíš – vietnam barmu peru francúzsko
poľnohospodárstvo armády povodne
vidíš tváre a opäť tváre a opäť tváre

(K. Peteraj, *koniec vysielania*)

- b) Polysyndeton je nadmerné opakovanie niektorej spojky (najčastejšie spojky *a* alebo *i*), je opakom asyndeta:

A drumble dievčej žiaľ a spevavé pole,
a jarú družinu a nebové hole,
a voľnú svetlú diaľ a mohutné sily,
a tichú dedinu by sme neľúbili?

(A. Sládkovič, *Vrstovníkom*)

4. Rečnicke štylistické figúry obyčajne vyjadrujú postoj hovoriaceho k adresátovi (rečnická otázka, oslovenie, zvolanie).

38 Oxymoron

Oxymoron je spojenie dvoch pomenovaní (obyčajne prídavného a podstatného mena), ktoré majú protichodný význam a navzájom sa vylučujú: napr. *starý mládenec, živá mŕtvola, chudobný boháč, mnohovravné ticho* a pod. Oxymorické sú názvy niektorých literárnych diel: *Víťazný pád* (P. Jilemnický), *O láske neláskavej* (E. B. Lukáč), *Zdravý nemocný* (Molière) a i.

39 Paradoxon

Paradoxon (paradox) sa zakladá na vtípnej myšlienke, na nezvyčajnom spojení zdánlivo protirečiacich výpovedí. Takáto výpoveď má často charakter aforistického výroku (vtípnej myšlienky):

Mladosti vädnu, mladost je večná...

(A. Sládkovič, *Marína*)

Smial sa, aby sa mu srdce nerozplakalo.

(Š. Krčméry, *Martin Kukučín*)

Paradoxon zohráva dôležitú úlohu v aforizme a niekedy pôsobí ako slovná hračka.

40 Pásmo

Pásmo je žáner modernej poézie. Vyznačuje sa polytematickosťou a väčším rozsahom. K podstatným znakom pásma patrí voľné radenie zdánlivo nesúvisiacich tematických celkov, ktoré zjednocuje iba ústredná téma.

Pásmo je lyrickým ekvivalentom modernej prózy, postavené na tzv. voľnom prúde vedomia a využitia asociačných možností jazyka.

Pásmo chce byť verným obrazom myšlienkového pochodu človeka, založeným na stálych prechodoch z jednej tematickej oblasti do druhej.

Pásmo zaviedol do poézie G. Apollinaire, ktorý v roku 1913 vydal básnickú zbierku *Alkohol* a v nej na prvé miesto zaradil báseň pod názvom *Pásmo*. Svoje zážitky a spomienky zaznamenal ako voľný tok básnického vedomia, v ktorom sa navzájom prelínajú lyrické a epické prvky, prítomnosť a minulosť, aj dovtedy prísne oddelované kategórie komickosti a tragickosti.

V slovenskej poézii využívali formu pásma najmä nadrealisti R. Fabry (*Ja je niekto iný*), P. Horov (*Nioba matka naša*) a tiež V. Beniak (*Žofia, Popolec, Igric*).

41 Perifrása

Perifrása sa pohybuje na rozmedzí priamych a nepriamych (obrazných) pomenovaní. **Vzniká vtedy, keď spisovateľ namiesto jedno-
duchého výrazu na označenie nejakej osoby, pojmu, veci, krajiny a pod. opíše ich charakteristické, podstatné či určujúce črty-
znaky, alebo použije opisný názov.** Perifrastické pomenovania sú napr.: „*pán Váhu a Tatier*“ (Matúš Čák Trenčiansky), „*krajina tisícich
jazier*“ (Fínsko), „*mesto pod Zoborom*“ (Nitra), „*autorka Troch gaštanových koní*“ (Margita Figuli). Perifrázu využíva aj R. Jašík vo svojom
románe *Námestie svätej Alžbety*: „*mesto pod viničným vrchom*“ (Nitra), „*len trochu fúzov a vlasy, šikmo prečesané cez prázdne čelo*“ (Hitler)
atď.

42 Poéma

Poéma je rozsiahlejšia básnická skladba lyrickoepickej povahy. Od eposu sa líši tým, že dej posilňuje lyrická zložka textu.
Lyrickosť v poéme prevažuje nad epickými prvkami. V súčasnej poéme sa obvyčajne oslavuje nejaká významná osobnosť (poé-
mou je napríklad básnická skladba L. Novomeského *Vila Tereza*).

43 Poetizmus

Poetizmus (1924 – Praha, jeho zakladateľmi boli Vítězslav Nezval a Karel Teige) mal veľa príbuzných čŕt so surrealizmom. Básnici-
poetisti tiež zdôrazňovali sen, fantáziu, predstavivosť, zmyslové vnemy, asociácie. Kládli však veľký dôraz na lyrický prístup k sku-
točnosti. Všímali si najmä radostné, veselé stránky života. Snažili sa nachádzať krásu i vo všednom živote, nadržovali sa životnou
aktivitou, prácu pripodobňovali k hre. Svet vnímali ako hru farieb, svetiel, zvukov, vôní a pohybu.

Zdrojom inšpirácie poetistických umelcov bola i záľuba v cestovaní, v poznávaní ďalekých krajín. V ich dielach často zanikajú rozdiely
medzi lyrikou a epikou (tzv. básne v próze), medzi snom a skutočnosťou.

Verše poetistov vynikajú lubozvučnosťou (eufonickosťou), vtipnými metaforami a sviežimi, prekvapujúcimi rýmami.

V roku 1934 poetizmus splynul s českým surrealizmom.

Poetizmus ovplyvnil básnickú tvorbu viacerých slovenských básnikov (L. Novomeský, F. Král, V. Beniak, P. G. Hlbina a iní).

44 Poetizmy (básnické výrazy)

Poetizmy sú slová a slovné spojenia, ktoré sa považujú za typicky básnické a ktoré sa tradične používajú hlavne v lyrických alebo lyricko-
koepických dielach (niektoré sa cítujú ako zastarané). Také sú pomenovania: *jarý* (plný sily, čerstvý, svieži), *krásota*, *luna* (mesiac na
oblohe), *lnúť* (lipnúť), *ľúty* (divý, krutý, neľútostný), *milota*, *peknota*, *skon*, *túha* (túžba), *vesna* (jar), *žertva* (obet) atď.

Pomerne vysokú frekvenciu majú poetizmy vo Hviezdoslavovej poézii.

Básnici často vytvárali poetizmy, najmä jednoslabičné slová, pre potreby výstavby jambického verša. Sem patria také slová ako *kýs*, *ký*,
ktos, *čos*, *kdes*, *tys* atď. Bežne ich využíval najmä P. O. Hviezdoslav, ktorý vytvoril veľké množstvo nových slov (neologizmov), ktoré tiež
treba hodnotiť ako poetizmy.

45 Postmoderna

Názvom postmoderna sa označuje smerovanie americkej a európskej literatúry v 2. polovici 20. storočia (toto označenie sa začalo pou-
žívať v americkej literárnej kritike od roku 1959).

Po vyčerpaní experimentálnych možností avantgardných a moderných smerov – nový román, neorealizmus a ďalšie – sa
v próze prejavili nové trendy, súborne označované ako postmoderna (*post*- je prvá časť zložených slov s významom *nasledujúci* za
dačím, *po dačom*).

Postmoderna nemá skupinový ráz, na rozdiel od literárnych smerov avantgardy nezačala nijakým programovým vyhlásením, vznikala
a formovala sa postupne. Predstava postmodernity je veľmi voľná, otvorená – zahŕňa rôzne prúdy a diela neraz veľmi odlišných auto-
rov. (Za jeden z jej prúdov sa dnes považuje aj „magický realizmus“ Juhoamerickej prózy.)

Postmodernisti odmietajú akýkoľvek politický a umelecký diktát, akúkoľvek formu prinucovania (rôzne politické ideológie, náboženský
fanatizmus, reklama, pásová výroba, umelecké programy, štýly a žánre s pevne stanovenými normami atď.).

Typickým znakom postmoderného diela napr. je to, že autori využívajú rôzne tvorivé postupy a formy v rámci jedného diela
(pluralizmus formy), do vlastných textov zaraďujú texty iných autorov, citujú z vlastných alebo cudzích diel, z novinových článkov
a pod. – vytvárajú tzv. textové koláže (palimpsesty). Do fiktívneho príbehu románov a noviel často zaraďujú faktografické materiály a
dokumenty – grafy, schémy, recepty, definície, paragrafy, úryvky z vedeckých textov a pod.

Na ten istý jav a problém často uvádzajú viaceré pohľady. Využívajú aj prvky grotesky, irónie, paródie a persifláže (persifláž =
výsmech, posmech; zosmiešnenie). Ich diela sa vyznačujú kompozičnou a námetovou originalnosťou, nevšednosťou epických situácií a hra-
vosťou.

V slovenskej literatúre sa postupy blízke postmoderne prvýkrát objavili v 60-tych rokoch v prozaických dielach R. Slobodu,
P. Jaroša (a sčasti aj v divadelných hrách S. Štepku). Najvýraznejšími predstaviteľmi postmodernity v súčasnej literatúre sú
P. Vilikovský a D. Mitana.

46 Rozprávač

Rozprávač je najšpecifickejšou kategóriou epickej literatúry. Je to osoba, ktorá „rozpráva“ príbeh.

Rozprávač môže vyrozprávať príbeh dvojakým spôsobom: Er-formou a Ich-formou.

Er-forma, čiže rozprávanie v 3. osobe (z nem. er = on), je najčastejšou formou rozprávania v epickom texte.

Ich-forma (z nem. ich = ja), čiže priame rozprávanie (nazývané aj ja-rozprávanie), opisuje dej z pohľadu jednej postavy v 1. osobe
jednotného čísla. Ich-forma sa rozšírila najmä v 20. storočí, keď sa próza subjektívizovala. Často ju využívali aj predstavitelia naturizmu
v slovenskej literatúre, napr. D. Chrobák, M. Figuli a F. Švantner.

Na základe rozprávačovho vzťahu k postavám sa vydelujú štyri základné typy rozprávačov:

1. **Autorský (vševediaci) rozprávač** je rozprávač klasického románu. Príbeh rozpráva v 3. osobe minulého času z pozície neza-
interesovaného pozorovateľa, objektívne referuje o všetkom, čo súvisí s príbehom, i o vnútornom svete postáv. Vidí svoje postavy
zvonka i znútra, vie o nich všetko, pozná aj ich najtajnejšie pohnútky a myšlienky.
2. **Personálny rozprávač** rozpráva príbeh tiež v 3. osobe minulého času, v podstate je tiež vševediaci, ale jeho zorný uhol je
ohraničený pohľadom jedinej postavy, prostredníctvom ktorej „vidí“ zobrazovaný svet, postavy i dej. Vnútro ostatných postáv
spravidla nezobrazuje a neopisuje.

3. Priamy (individuálny) rozprávač je jednou z postáv diela. Rozpráva svoj vlastný príbeh v 1. osobe jednotného čísla prítomného alebo minulého času. Zvyčajne je to hlavná postava diela. Zobrazuje svoje vnútorné stavy a pocity, pri ostatných postavách však zaznamenáva iba ich vonkajšie činy, charakterizuje ich navonok.
4. Rozprávač „oka kamery“ – je podobne ako oko kamery zameraný len na vonkajšie znaky, črty a činy postáv. Nezobrazuje vnútro, psychiku svojich postáv, iba sprostredkované naň poukazuje zobrazovaním ich konania, reakcií a dialógov. Tým sa líši od klasického, vševediaceho rozprávača.

47 Rým

Rým je zvuková zhoda slabík na konci dvoch alebo viacerých veršov. Zriedkavo sa vyskytuje i na konci polveršov (vnútorný rým). Vyskytuje sa predovšetkým v poézii. Existuje aj tzv. nerýmovaná poézia. Rým nepoznala ani literatúra antiky. Podľa jej vzoru sa nepestoval ani v slovenskej a českej časomernej poézii. Ani moderný, voľný verš nepozná rým.

Podľa rozloženia rýmu v strofe rozoznávame rým:

- združený (*aabbccdd* atď.),
- striedavý (*abab*),
- prerývaný (*abcb* – rýmujú sa iba párne verše),
- obkročný (*abba*),
- postupný (*abcabc*).

Tieto základné typy rýmov bývajú východiskom i pre zložitejšie rýmové kombinácie. Ustálený rýmový vzorec (rýmovú schému) majú aj niektoré básnické útvary, napr. sonet.

Namiesto rýmov (plnej zvukovej zhody) býva niekedy na konci veršov iba tzv. asonancia. Asonancia je nedokonálny rým, je to zvuková zhoda samohlások na konci veršov. Asonancia je typickým prostriedkom ľudovej poézie (*vraný – neveselý, moja – oceľová, berú – nesejú*).

Keď sa rýmujú iba gramatické prípony slov, vzniká gramatický rým. Vyskytuje sa najmä v staršej poézii (*vystavili – počali, dobreho – pekného, voňajú – neznejú*).

Podľa toho, koľko slabík zasahuje zvuková zhoda, poznáme rýmy jednoslabičné, dvojslabičné a viacslabičné. Ak je prízvuk na poslednej slabike, hovoríme o mužskom rýme. Ak je posledná rýmujúca sa slabika neprízvučná, vzniká ženský rým.

48 Satira

Komickosť môže v texte reprezentovať humor alebo satira. Ostré humoru a satiry je zacielené hlavne na negatívne rysy ľudských charakterov, prípadne na záporné javy spoločenského života.

Humor je jemnejšia forma komickosti, svedčí o zhovievavo úsmevnom postoji autora k zobrazovaným postavám, resp. k zobrazovanej skutočnosti. Slovný humor a komické zápletky využíva napr. J. Chalupka vo veselohre *Kocúrko alebo Len aby sme v hanbe nezostali*, J. Kalinčiak v diele *Reštaurácia*, J. Palárik vo veselohre *Zmierenie alebo Dobrodružstvo pri občinných. Láskavý, dobrosrdečný humor je typický pre M. Kukučína a jeho poviedky z dedinského prostredia (Rysavá jalovica).*

Satira je najostrejšou formou komickosti. Základným znakom satiry je odsúdenie nezdravých spoločenských javov. Zobrazovanú postavu, resp. zobrazovanú skutočnosť zároveň zosmiešňuje i odmieta. Svoj výsmešný a kritický postoj autor vyjadruje najmä pomocou sarkazmu a irónie (sarkazmus = ostrý, ústipačný, nemilosrdný výsmech; irónia = jemný, zastretý výsmech, posmech, resp. spôsob použitia kladného výrazu, ktorému autor dáva záporný význam, čím dosahuje výsmech). Účinným stavebným prvkom satiry je i grotesknosť.

Satira bola pôvodne samostatným žánrom poézie a vyskytovala sa ako posmešná báseň. Takýto typ básne pestoval v slovenskej literatúre najmä J. Jesenský v medzivojnovom období a najmä v rokoch 2. svetovej vojny (politická a spoločenská satira). Satira sa uplatňuje i v ďalších žánroch, napr. v epigrame, satirickom románe, paródii, v absurdnej dráme atď.

Satiru využili vo svojich dielach mnohí autori slovenskej literatúry – od klasicizmu počínajúc až po modernú literatúru – napr. J. I. Bajza v *Slovenských dvojnásobných epigrammách* a v románe *René mládenca príhody a skúsenosti*, J. M. Hurban v novele *Od Silvestra do Troch kráľov*, J. Záborský v 1. časti povesti *Dva dni v Chujave* a v parodickej básni *Faustiáda*, J. Jesenský v poviedke *Pani Rafíková*, I. Stodola vo veselohre *Jožko Púčík a jeho kariéra*, D. Tatarka v knihe *Démon súhlasu*, V. Mináč v románe *Výrobca šťastia*, P. Karvaš v hre *Veľká parochňa*, L. Feldek v tragikomédii *Teta na zjedenie*, S. Štepka, J. Satinský a M. Lasica vo svojich inscenáciách a mnohí ďalší.

49 Sonet

Sonet (znelka) je štrnásťveršový strofický básnický útvar (vznikol v Taliansku začiatkom 13. storočia). Štrnásť veršov sonetu sa obvykle člení na štyri strofy. Prvé dve sú štvorveršové (kvartetá) a druhé dve trojveršové (tercetá). Je známe aj iné strofické členenie sonetu (Shakespeare 12+2, Hviezdoslav 4+4+6).

Sonet má zvláštne rýmové usporiadanie: musia v ňom byť dva vnútorné a dva vonkajšie rýmy, napr. *abba abba cdc dcd* (môže byť aj *abab abab cdc dcd* alebo *abba abba cdc ede* a iné variácie).

Klasický sonet má záväznú aj vnútornú stavbu. Obsah je rozčlenený na tézu, antitézu a syntézu. Prvá časť sonetu nastoľuje a rozvíja tému (téza a antitéza), druhá časť tému uzatvára pointou (syntéza). Sonet sa sporadicky objavuje v tvorbe takmer každého slovenského básnika.

K najvýznamnejším skladateľom sonetu patria J. Kollár (*Slávy dcera*), P. O. Hviezdoslav (*Sonety, Krvavé sonety*), S. H. Vajanský, J. Jesenský, V. Beniák, P. Horov, J. Kostra, V. Mihálik (*Sonety pre tvoju samotu*).

50 Socialistický realizmus

Socialistický realizmus ako umelecká metóda a literárny smer sa sformoval v Sovietskom zväze v 20-tych a 30-tych rokoch 20. storočia. Opieral sa o marxisticko-leninskú filozofiu a stanovil prísne normy pre literárnu tvorbu. Literatúra mala byť nástrojom na revolučnú premenu sveta a mala zachytiť spoločenské javy v revolučnom vývine. Jej tematickým ťažiskom bol „pracujúci ľud, pracujúci človek-budovateľ nového, ľudskejšieho a lepšieho sveta“.

V slovenskej literatúre sa princípy socialistického realizmu sčasti uplatnili už v medzivojnovnej literatúre – v proletárskej poézii a v sociálnej próze (P. Jilemnický, F. Král, L. Novomeský, J. Poničan).

Po roku 1948 sa socialistický realizmus stal jediným a povinným umeleckým smerom. Dogmaticky a jednostranne sa jej princípy dodržiavali najmä v 50-tych rokoch, keď vznikali schematické budovateľské romány, oslavné poémy a iné literárne diela, ktoré život zobrazovali skreslene a nepravdivo.

K zásadám socialistického realizmu patrili napr. triednosť, straníckosť, ľudovosť a pravdivosť.

Triednosť: výber robotníckeho alebo roľníckeho prostredia, robotníckej postavy (v budovateľských románoch to sú najmä stavbári a baníci); postavy robotníkov a komunistov sú idealizované, sú to silné, priamočiare typy, ktoré víťazia nad nepriateľmi novej spoločnosti a pre ktorých je práca, budovanie socializmu i osobným šťastím.

Straníckosť: využitie marxisticko-leninskej ideológie; zdôrazňovanie triednych rozdielov medzi ľuďmi; víťazstvo komunistických myšlienok, napr. propagácia združstevňovania, čiže zmeny slovenskej dediny na socialistickú; výber kladných hrdinov spomedzi ľudí naklonených komunistickej ideológii alebo spomedzi členov komunistickej strany; výber záporných hrdinov spomedzi inteligencie, súkromných roľníkov a buržoázie; predstavenie niektorých historických udalostí, napr. SNP, ako udalostí, na ktorých mali zásluhu najmä komunisti. („Zásada komunistickej straníckosti znamenala, že spisovateľ svojim dielom uvedomele pomáhal komunistickej strane, robotníckej triede a pracujúcemu ľudu v ich boji za socialistickú a komunistickú premenu sveta“ – Slovník literárnovedných termínov, 1979.)

Ludovosť: jednoduché umelecké formy bez experimentovania, jazyk „ľudu“, aby mu mohli porozumieť masy; „zobrazenie skutočnosti z hľadiska záujmov širokých ľudových vrstiev“.

Pravdivosť: „odhaľovanie“ historickej pravdy (z pozície ideológie marxizmu-leninizmu), „pravdivé“ zobrazenie triedneho boja, priamočiaraosť (odmietanie „extravagančných, nezrozumiteľných, buržoáznych“ moderných smerov).

K emblémovým predstaviteľom socialistického realizmu v slovenskej literatúre po roku 1948 patrili napr. básnici A. Plávka, J. Kostra, V. Mihálik, M. Lajčiak, prozaici V. Mináč, J. Jonáš, dramatik J. Solovič a mnohí ďalší.

51 Strofa

Strofa alebo sloha je relatívne samostatná, uzavretá básnická jednotka. Skladá sa z viacerých – najmenej z dvoch – veršov. Viac ako štrnásťveršové strofy sú zriedkavé. Najrozšírenejšia a najobľúbenejšia je štvorveršová strofa.

V dejinách literatúry vznikli rozličné druhy strof (napr. tercína, oktáva, madrigal, triolet atď.). Osobitný druh strofy v slovenskej literatúre vytvoril A. Sládkovič (desaťveršová, tzv. Sládkovičova strofa).

V tradičnej poézii majú strofy jednej básne najčastejšie rovnakú stavbu: rovnaký počet veršov s rovnakým usporiadaním rýmov (pravidelná strofická výstavba).

Podľa toho, či sa básne členia na strofy, rozlišujeme básne strofické a nestrofické. Nestrofické básne sa využívajú najmä v epike. Ak sa väčšie nestrofické básne členia na menšie časti, tieto sa obvykle nazývajú spevy.

Strofe sa nevyhýba ani moderná poézia, ktorá však popri tradičných strofách využíva v strofike veľkú tvarovú rozmanitosť (básne modernej poézie majú obvyčajne voľnú strofickú výstavbu).

52 Surrealizmus

Surrealizmus (od francúzskeho slova *la surréalité* = nadreálno, 1919 – Paríž, André Breton) sa zamerával na oblasti, ktoré sú za alebo nad každou realitou, ale ktoré nie sú prístupné ani skúsenosti, ani rozumu. Prejavil sa najmä vo výtvarnom umení a v poézii (vo výtvarnom umení napr. maliar Salvador Dalí). Zdôrazňoval fantáziu, predstavivosť a dôležitosť podvedomia a snov (opieral sa o učenie zakladateľa psychoanalýzy Sigmunda Freuda).

Surrealisti chápali poéziu ako spontánny prúd obrazov a asociácií, ktoré vychádzajú z podvedomia a voľne sa k sebe priradjujú. Odmietali tradičné estetické normy a formy, svojimi dielami vyjadrovali tzv. „křčovitú krásu“ (t. j. krásu čerpajúcu s ľudského podvedomia, snov, halucinácií, ale i z racionálnej analýzy niektorých záporných faktov spoločenského života). Vytvárali zvláštne, prekvapujúce metafory (tzv. „krátkym spojením“ významovo vzájomne vzdialených predstáv a pomenovaní, napr. „počujem trávu tvojho smiechu“, „ľodky tvojich očí sa strácajú“). Využívali voľný verš, z básní vynechali interpunkciu, používali prirodzený slovosled.

Francúzsky a český surrealizmus stál pri zrode slovenského nadrealizmu (R. Fabry, V. Reisel, Š. Žary a iní).

53 Sylabický prozodický systém (slabičný verš)

Sylabický verš je založený na výskyte rovnakého počtu slabík vo verši. Na vytváraní rytmu verša sa zúčastňujú:

1. opakovanie rovnakého počtu slabík vo veršoch (rovnoslabičnosť);
2. intonačná prestávka rozdeľujúca verš na dve časti (dieréza);
3. združený rým;
4. rytmicko-syntaktický paralelizmus (zhoda veršového a vetného členenia).

Ho rí oh ní k , ho rí na Krá lo vej ho lí.	12 a
Ktože ho nakládal? – dvanásť sokolí.	12 a
Dvanásť sokolí, sokolovia bieli,	12 b
akých ľudské oči viacej nevideli!	12 b
Dvanásť sokolí, sokolovia Tatier,	12 c
akoby ich bola mala jedna mater,	12 c
jedna mater mala, v mlieku kúpavala,	12 d
zlatým povojníčkom bola povíjala.	12 d

(J. Botto, *Smrť Jánošíkova*)

Sylabický prozodický systém (sylobická prozódia, sylabický verš, slabičný verš) sa uplatňoval predovšetkým v ľudovej slovesnosti. V umelej poézii sa rozšíril v období romantizmu, pretože básnici Štúrovej školy čerpali podnety a impulzy z ľudovej tvorby. (Tento druh verša však nájdeme už aj v staršej literatúre, napr. v historických piesňach, v duchovných piesňach, i v diele *Valaská škola – mravív stodola* od H. Gavloviča.)

Najobľúbenejším sylabickým veršom v období romantizmu bol dvanásťslabičný a osemslabičný verš. Využívali sa však aj verše s dlhším rozsahom (trinásťslabičný použil S. Chalupka v básni *Mor ho!*, štrnásťslabičný J. Kráľ v básni *Jamá pieseň*). V tvorbe slovenských romantických básnikov sa vyskytujú aj básne s kratšími veršami (zväčša ponášky na ľudovú pieseň a umelé balady).

Pomerne časté sú kombinované verše. Kombinuje sa napríklad verš osemslabičný so šesťslabičným:

Jeden mlynár, druhý krčmár	8
oba odsúdení,	6
pražili sa v pekle spolu	8
pri jednom plameni.	6

(S. Chalupka, *Mlynár a krčmár*)

V prípade kombinovaných veršov sa v skutočnosti len rozpisuje verš dlhšieho slabičného rozmeru do dvoch veršov. Miesto tradičnej dvojveršovej strofy so združeným rýmom potom vzniká štvorveršová strofa s rýmom prerývaným, ako je to i v uvedenom príklade z tvorby S. Chalupku. Ak by sme túto strofu zapísali do dvoch veršov, dostali by sme dvojveršovú strofu so všetkými typickými príznakmi sylabického verša v jeho základnej podobe.

54 Sylabotonický prozodický systém

Sylabotonický (slabično-prízvučný) prozodický systém predpokladá stopovú organizáciu verša. V tomto prozodickom systéme rozhodujúci je prízvuk, a nie dĺžka slabiky ako v časomernej prozódii.

Sylabotonická prozódia pozná tri stopy:

trochej – U;
jamb U –;
daktyl – U U.

Trochej a jamb sú stopy dvojslabičné, daktyl je stopa trojslabičná. Stopy tvoria prízvučné a neprízvučné slabiky. Názvy a označenie sa prevzali z časomier, znakom – sa tu však označuje prízvučná slabika, znakom U neprízvučná slabika.

V slovenčine má prízvuk v slovách svoje stále miesto – je vždy na prvej slabike. Dvojslabičné slová, napr. *mešiac, pole, láska*, majú prízvuk na prvej slabike a druhú slabiku majú neprízvučnú. Tvoria teda trochejské stopy. Trojslabičné slová, napr. *koľeso, vojaci, študenti*, tvoria stopy daktylské (jedna prízvučná a dve neprízvučné slabiky). Ak pred slovom stojí slabičná predložka (na, do, pod atď.), prechádza prízvuk spravidla na túto predložku: *na mesiac, do poľa* (daktyl). V štvorslabičných slovách je prízvuk na prvej a tretej slabike (dve trochejské stopy), v päťslabičných na prvej a štvrtej slabike (daktyl a trochej). Takéto viacslabičné slová tvoria teda dve stopy: *Braťislava, obzerali sa*.

Verš môže byť čistý daktylský, čistý trochejský alebo daktylsko-trochejský. V sylabotonickej slovenskej poézii sa trochej stal základnou stopou (najzriedkavejšie sa vyskytuje jambický verš, keďže jambická stopa protirečí prirodzenému rytmu slovenčiny). Hoci trochejské metrum reprezentuje najprírodzenejší rytmus slovenského jazyka, čisto trochejských veršov je v slovenskej umelej poézii pomerne málo (z trochejského metra totiž vyplýva nebezpečenstvo rytmickej monotónnosti):

*Zavčas rána uzímený
chlapec kravy pasie –
razom sa mu víla
zjaví v lúčezárnej kráse!*

*Chlapec žasne, bičik pustí,
udiveno, neme,
víla pred ním povznáša sa,
nedotknúc sa zeme.*

(S. H. Vajanský, *Neskromné želanie*)

Prvky sylabotonického prozodického veršového systému sa u nás začali uplatňovať už v období baroka. V období klasicizmu sylabotonizmus využil najmä J. Kollár v znelkách *Slávy dcery*. Po období štúrovského sylabického rovnoslabičného verša sa slovenská poézia vracia k sylabotonickej prozódii v období realizmu – v básnickej praxi ju programovo uplatnili najmä S. H. Vajanský a P. O. Hviezdoslav.

Aj keď od začiatku 20. storočia i na Slovensku postupne silnejú tendencie upúšťania od prísnej stopovosti, sylabotonický prozodický systém sa u nás neprestal celkom uplatňovať. Považuje sa i dnes za klasický veršový systém slovenskej poézie.

Príklady:

a) trochejský verš

Piesne naše: samá perla,
– U | – U | – U | – U
samý diamant jasný.
– U | – U | – U

b) daktylský verš

Démon kýs' škaredý, chvost vlečúc po zemi,
– U U | – U U | – U U | – U U
ku mne sa priplazil, do ucha šepce mi;
– U U | – U U | – U U | – U U

c) daktylsko-trochejský verš

Pokojný večer na vŕšky padal,
– U U | – U | – U U | – U
na sivé polia.
– U U | – U

d) jambický verš

Keď zima na perutiach vetra vletí
U – | U – | U – | U – | U – | U
v náš Turiec, srdce moje divno splesá:
U – | U – | U – | U – | U – | U

55 Štylistické prostriedky modernej prózy

Súčasná moderná próza nie je štýlovo jednotná a vyznačuje sa prelínaním žánrov. Často využíva textovú montáž, tzv. palimpsest^{45, 55}: autori do svojich textov zaraďujú citáty, parafrázy výrokov iných autorov, pasáže z iných diel (niekedy i vlastných) a iné cudzie texty. Palimpsest je postup typický pre tzv. postmodernu.

Ďalším znakom modernej prózy je dynamizácia opisu, autori sa vyhýbajú dlhším opisným a úvahovým pasážam. Opis je súčasťou rozprávania, deja:

Gáblík, *urastený, plavovlasý, mäsitej tvári, veľmi poblednutý*, poškrabe sa na pozvanie za ucho a dá zapriať. – Gróf, *prešedivý, uhladený, oblečený anglicky a pepita*, prijme Gáblíka na verande ako starého priateľa.

V modernej próze sa priama reč často používa bez uvádzacej vety (napr. povedal, opýtal sa a pod.) a nevyčleňuje sa grafickými znakmi (pomlčkami, úvodzovkami). **Vnútorňý monológ má prevahu nad dialógmi, subjektívizované rozprávanie nad objektívnym rozprávaním.** Popri vnútornom monológovi sa využíva i tzv. dialogizovaný vnútorný monológ – postava oslovuje sama seba, kladie si otázky a sama na ne dáva i odpoveď.

56 Vecná literatúra, beletristické žánre vecnej literatúry

Prvoradou funkciou vecnej literatúry je prenos konkrétnych údajov a faktov. **Prevláda v nej vecnosť, faktickosť, dokumentárnosť, uvádza pravdivé informácie, rozpráva o skutočných udalostiach** (čiže nie fiktívne, autorom vymyslené deje, odtiaľ i angl. názov *non-fiction*).

Medzi vecnou a umeleckou literatúrou nie sú ostré hranice. **Na rozhraní medzi umeleckou a vecnou literatúrou sú tzv. beletristické žánre vecnej literatúry – eseje, reportáž, fejtón, pamflet, cestopis, autobiografia, pamäti, korešpondencia, denník.**

K beletristickým žánrom vecnej literatúry sa môžu priradiť i diela tzv. literatúry faktu a niektoré populárnovedecké publikácie. Zo žánrového hľadiska nie sú čistým útvarom, prelínajú sa v nich prvky viacerých žánrov (napr. cestopisu, životopisu a pod.). Prevažuje v nich poznávací funkcia, ale autori spracúvajú dokumentárne materiály, vedecké objavy, historické udalosti a iné fakty tak, aby u čitateľa vyvolali zážitok.

V slovenskej literatúre známymi autormi literatúry faktu sú V. Zamarovský a P. Dvořák.

57 Autobiografia

Autobiografia je vlastný životopis. Patrí medzi slovesné útvary, ktoré sú na rozhraní tzv. vecnej i umeleckej literatúry.

Autobiografie významných spisovateľov obsahujú popri informáciách o faktoch a udalostiach zo spisovateľovho života i významné svedectvo o dobe, o autorových súčasníkoch, sú dokladom o autorovom zmýšľaní, názoroch a pod. Takéto autobiografie sú významným prameňom pri literárnohistorickom bádaní. Spisovatelia v nich obvykle využívajú jazykové prostriedky umeleckého štýlu, čím sa aj z jazykovej stránky približujú k útvarom umeleckej prózy.

V umeleckej literatúre sa často stretávame s literárnymi dielami, ktoré sa označujú ako autobiografické (autobiografický román, román s autobiografickými črtami, prvkami a pod.). Sú to literárne diela, v ktorých autor stvárnil niektoré udalosti zo svojho vlastného života.

V slovenskej literatúre majú autobiografický charakter napr. romány M. Rázusa *Maroško a Maroško študuje*, román F. Hečku *Červené víno*, román L. Mňačku *Smrť sa volá Engelchen a mnohé ďalšie.*

58 Esej

Esej je druh vecnej prózy, úvaha, ktorá využíva aj umelecké prostriedky (podáva vecné informácie v literárnej podobe). Je to duchaplné, vtipné a zaujímavé napísaný útvar o vedeckom predmete alebo aktuálnej otázke kultúrneho či literárneho života, v ktorom autor uplatňuje svoj osobný postoj.

Esej sa vyznačuje expresívnosťou a subjektívnosťou. **Využíva rovnaké štylistické prostriedky ako umelecká literatúra** (zvolanie, oslovenie, básnická otázka, metafora, refrén, personifikácia, ironia atď.).

Slovník eseje je pestrý, vybraný, atraktívny, vyskytujú sa v ňom expresívne výrazy a obrazné pomenovania. **Štýl eseje je dynamický, exkluzívny a pritažlivý.**

V kompozícii esej nemá pevnú štruktúru – jednotlivé myšlienky sa v nej reťazia voľne, akoby spontánne.

Eseje písali mnohí autori slovenskej literatúry, k najlepším patria literárnokritické eseje A. Matušku, ďalej eseje V. Mináča (*Tu žije národ, Dúchanie do pahrieb*) a M. Rúfusa (*Človek, čas a tvorba, Štyri epistoly k ľuďom*).

59 Pamäti

Pamäti alebo *memoáre* predstavujú literárny útvar, ktorý možno zaradiť medzi žánrové formy stojace na pomedzí vecnej a umeleckej literatúry. **Autor v nich rozpráva udalosti, ktoré sám zažil, alebo ktorých sa ako svedok zúčastnil.** Z obsahovej stránky sa vyznačujú vysokým stupňom faktografickosti. Ak je autorom pamätí spisovateľ, môže spracúvať fakty spôsobom, aký je obvyklý v umeleckej literatúre. Jeho pamäti potom môžu nadobudnúť charakter pútavého umeleckého čítania.

Pamäti sú veľmi blízke autobiografiám. Šírka záberu je však v pamätiach väčšia. Okrem udalostí z vlastného života sleduje autor široký okruh dobových, generačných a iných problémov, ktorými sám v minulosti žil, na ktoré sa pamätá a spomína. Obvykle venuje veľa pozornosti svojim priateľom a známym. Preto sa v pamätiach často zachovávajú významné informácie o osobnostiach, ktoré boli kedysi autorovi blízke.

V slovenskej literatúre k tomuto žánru patrí napr. *Smädný milenec* od A. Plávku, kniha spomienok *Poézia moja láska* od J. Smreka a taktiež – i keď má mnohé osobité črty – posledná kniha R. Slobodu *Pamäti*.

60 Pamflet

Pamflet je literárno-publicistický žánr satirického, až sarkastického zamerania. V pamflete vyjadruje autor svoj ostrý odsudzujúci vzťah k nejakej osobe alebo jej dielu, spoločenskému javu, programu nejakej skupiny ľudí, trestuhodnej činnosti spoločenských a politických ustanovizní a pod. Autor pamfletu pritom **zámerne vyzdvihuje a zveličuje ich záporné stránky** (hyperbolizácia).

Pamflet môže mať menší i väčší rozsah, formu recenzie, novinového článku i rozsiahlejšieho literárneho diela. **Formu literárneho diela má napr. pamflet D. Tatarku *Démon súhlasu*** (aj román L. Mňačku *Súduh Münchhausen*).

61 Reportáž

Reportáž je informačno-opisný prozaický žáner vecnej literatúry, v ktorom sa podávajú informácie o aktuálnych skutočnostiach každodenného života. Podstatným znakom reportáže je **vecnosť, dokumentárne presný a pravdivý opis javu**. Autor reportáže nielen sprostredkúva fakty, ale zároveň ich aj hodnotí a vyjadruje svoje osobné stanovisko.

Reportáž sa zaraďuje k publicistickým žánrovým formám, ale **okrem prvkov publicistického štýlu využíva i prostriedky umeleckého štýlu**.

Rozlišujú sa tri základné druhy reportáže:

1. faktografická reportáž – využíva iba prvky publicistického štýlu;
2. dokumentárna reportáž s prvkami umeleckými, pripomínajúca literatúru faktu;
3. umelecká reportáž, ktorá už patrí skôr k žánrom literatúry.

Umelecká reportáž využíva viaceré prvky umeleckého štýlu. Okrem informácie a opisu sa tu uplatňuje aj rozprávanie a úvaha. Aj umelecká reportáž vychádza z faktov, ale kladie sa v nej väčší dôraz na osobný zážitok a estetickú funkciu textu. **K známym autorom umeleckých reportáží v slovenskej literatúre patrí napr. L. Mňačko (Oneskorené reportáže, Kde končia prašné cesty).**

62 Vitalizmus

Vitalizmus (z latinského *vita* = život) **nie je samostatným literárnym smerom, skôr myšlienkovým prúdom a spôsobom nazierania na svet**. Vznikol vo Francúzsku bezprostredne po skončení 1. svetovej vojny, aby oslávil mier, radosť zo života, mladost, krásu, lásku, život vo všetkých podobách – čiže životné radosti a hodnoty, o ktoré ľudí okrádala vojna.

Básnici-vitalisti sa snažili zachytiť každú radostnú chvíľku v živote človeka. Životný elán človeka sa obnovuje tak, že vníma krásu sveta a života celým svojím srdcom, všetkými zmyslami. Vidí a vníma nielen krásy svojho domova, ale i krásy celého sveta, vzdialených, exotických krajín.

Najvýznamnejším predstaviteľom vitalizmu v slovenskej poézii je J. Smrek, čiastočne J. Rob Poničan. Vitalizmus v slovenskej literatúre sa niekedy pokladá za spojovací článok medzi impresionizmom a poetizmom.

63 Vnútny monológ

Vnútny monológ je **myslený, nahlas nevyslovený prehovor postavy**. Je najúčinnnejším prostriedkom na bezprostredné zobrazenie vnútorného sveta postáv, ich myšlienok, pohnútok, názorov.

Vnútny monológ sa v texte zjavuje obyčajne vtedy, keď postava prežíva strach, stojí pred dôležitým rozhodnutím, uvažuje o ďalšom svojom postupe a pod.

Vnútny monológ sa najčastejšie vyjadruje **polopriamou rečou alebo nevlastnou priamou rečou** (zriedkavejšie aj priamou rečou).

Polopriama reč je súčasťou pásma rozprávača, nevydeľuje sa z nej žiadnymi znakmi (úvodzovky, pomlčky), **zostáva v 3. osobe**, pritom však referuje o **myšlienkach postavy**. Často využíva zvolacie a opytovacie vety:

Paľo iste nevie vravieť. Ona radšej ide spať. Nehodno je meškať s takým ľudom ani minúty. Bože, a Ďuro Úvodovie je taký rezký chlapík, a tomu dala košík kedysi!

Nevlastná priama reč je **na rozdiel od polopriamej reči doslovným reprodukovaním myšlienok postáv v 1. osobe**. V staršej literatúre sa vyčleňovala apostrofami, resp. úvodzovkami a uvádzacími vetami (napr. myslel si, spomenul si a pod.):

'Mal by som mu ukázať dvere, 'myslel si, 'ale kým mi nepovie, po čo prišiel, nemôžem to spraviť.

V súčasnej próze sa nevlastná priama reč najčastejšie vyskytuje bez uvádzacích viet a nevyčleňuje sa graficky (úvodzovkami a pod.) z autorskej reči:

Odložila list do kabelky. Tak som teda znova bezprizorná. Čo som urobila? Chcela som spravodlivosť. Nahnevala som sa na toho podlého chlapa a chcela som v prvom rade spravodlivosť. Kto som, aby som chcela spravodlivosť? Som nepatrný prášok. Ničomný prášok.

64 Voľný verš

Voľný verš je verš modernej poézie. V literatúre sa uplatňuje najmä od začiatku 20. storočia. Vznikol ako protiklad prísne rytmicky organizovaného verša, nemožno v ňom preto ani hľadať tradičné rytmické prvky (rovnoslabičnosť, metrum, rým a pod.).

Od tradičného verša sa voľný verš odlišil v prvom rade tým, že celkom upustil od rovnoslabičnosti, a teda i rovnakého počtu stôp vo veršoch. Rôzny slabičný rozmer (dĺžka) veršov býva často prvým rozpoznávacím znakom voľného verša.

Nositelom rytmu (metrického impulzu) voľného verša je intonácia. Rovnaká intonácia veršov (veršových úsekov) je daná ich rovnakou vetnou výstavbou. Básnici niekedy upúšťajú od interpunkcie, každý verš pritom začínajú veľkým písmenom, alebo používajú výlučne malé písmená.

V slovenskej literatúre voľný verš prvýkrát použil v niektorých svojich básňach I. Krasko. Aj keď voľný verš znamenal v poézii revolúciu, nedosiahol nad tradičným veršom absolútne víťazstvo. Od čias Kraskovej školy sa popri voľnom verši naďalej využívajú i tradičné veršové formy.

*Keď jedného rána sa zem zase zobudí
Sklopí mihalnice
A v polospánku ešte prejde prstami po otvorenej rane
Vstane ako žena v čistej plachietke
Prepichnutá klíncami
Podobná križu
V huspeninovom tele bude trčať kopija
Kto otvoril jej oslnivý bok
Slzí
Všetkými slzami stromov neďaleko potoka
Človeče presvedč sa koho si skusmo pichol
Krv s vodou sa rínie takto predsa vzkriesení nevstávajú
Naklonená hlava znamená plnosť
Sladkú tarchu úrody*

(Š. Žary, Zem)